

*Jadwiga Gogolewska**

**OCENA ZMIAN ZACHODZĄCYCH NA LOKALNYM RYNKU CIEPŁA
W LATACH 1998–2002 NA PRZYKŁADZIE DOLNEGO ŚLĄSKA
I WOJEWÓDZTWA OPOLSKIEGO**

1. WSTĘP

Wybrany okres zmian zachodzących na lokalnym rynku ciepła związany jest oczywiście z okresem wprowadzenia i obowiązywania zasad rynku regulowanego zapoczątkowanego uchwaleniem Ustawy prawo energetyczne w 1997 r. Ustawa ta bowiem określiła ściśle zasady koncesjonowania działalności energetycznej, w tym ciepłownictwa oraz obowiązek rozliczania się za ciepło według zatwierdzanych taryf. Można powiedzieć, że zarówno ta Ustawa, jak i wydane na jej podstawie rozporządzenia wykonawcze wywołały wiele dyskusji o kształtowaniu rynków ciepła, spowodowały zmianę zachowań odbiorców ciepła, konsumentów nie będących odbiorcami ciepła¹, jak i sprzedawców. Jedni, poprzez interpretację przepisów usiłowali i usiłują nadal jak najmniej zapłacić za ciepło, drudzy, uzyskać jak najwyższe ceny w procesie zatwierdzania taryf. I chociaż można sprowadzić rynek ciepła do ceny jaką na tym rynku uzyska sprzedawca ciepła, a odbiorca będzie skłonny zapłacić, to jednak poziom tych cen wyraża nie tylko chęci odbiorców i sprzedawców, ale również, uwarunkowania techniczne, ekonomiczne w jakich znalazły się przedsiębiorstwa energetyczne w okresie restrukturyzacji gospodarki, jak też politykę państwa, która tę restrukturyzację reguluje. Wymienione przepisy prawa mają na celu doprowadzenie do stworzenia warunków dla gospodarki rynkowej w ciepłownictwie poprzez unowocześnienie zaopatrzenia w ciepło, dywersyfikację nośników ciepła,

* Dr, Urząd Regulacji Energetyki.

¹ W rozumieniu Ustawy – prawo energetyczne odbiorcą ciepła jest każdy kto otrzymuje lub pobiera ciepło na podstawie umowy zawartej z dostawcą ciepła lub jego sprzedawcą i zgodnie z warunkami tej umowy. Tak więc odbiorcą ciepła jest np. spółdzielnia mieszkaniowa, ale nie jest indywidualny odbiorca w mieszkaniu. Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. z późn. zmian. – Prawo energetyczne, Dz. U. nr 54, poz. 348.

zmniejszenia zanieczyszczenia środowiska, modernizację i dostosowanie mocy źródeł ciepła do zmieniających się wielkości potrzeb i ich struktury, a zmiana zachowań uczestników rynku ciepła ma być wyrazem szansy na realizację tych celów.

W artykule przedstawiono wybrane aspekty dotyczące lokalnego rynku ciepła oraz niektóre istotne czynniki, które ten rynek ukształtowały. Wskazano także prawdopodobne kierunki przekształceń tego rynku w przyszłości.

2. ZMIANY W WIELKOŚCI I STRUKTURZE SPRZEDAŻY I PRODUKCJI CIEPŁA

Zmiany w wielkości i strukturze produkcji ciepła można obserwować w postępowaniu administracyjnym dotyczącym koncesjonowania. Koncesjonowaną działalność ciepłowniczą² na Dolnym Śląsku i w województwie opolskim prowadzi 87 podmiotów z tego 62 na Dolnym Śląsku i 25 w województwie opolskim. Pierwsze koncesje w 1998 r. wydane na podstawie Ustawy – prawo energetyczne otrzymały wszystkie te przedsiębiorstwa, które wówczas prowadziły działalność ciepłowniczą. Ponieważ trwający proces restrukturyzacji gospodarki wywoływał różnego rodzaju zmiany w strukturze wszystkich przedsiębiorstw, a dla wielu z tych podmiotów, które otrzymały koncesje na działalność ciepłowniczą z urzędu, działalność ta nie była działalnością podstawową, to w kolejnych latach często z powodu zaprzestania działalności ciepłowniczej Prezes URE cofał koncesje lub stwierdzał ich wygaśnięcie. Inne zmiany w koncesjach wynikały z:

- modernizacji źródeł ciepła, co często związane było z przejściem na inne paliwo (najczęstszą zmianą jest zastąpienie paliwa stałego paliwem gazowym lub olejem opałowym), albo zmianą (zmniejszeniem) zainstalowanej mocy cieplnej,
- likwidacją (odsprzedażą) wydzierżawieniem lub przejściem części majątku ciepłowniczego,
- uruchomieniem nowych źródeł ciepła lub wybudowanie nowych odcinków sieci ciepłowniczych,
- rozszerzenia działalności ciepłowniczej lub jej zawężenia, utraty odbiorców ciepła.

W 2000 r. na Dolnym Śląsku i w województwie opolskim zaprzestало działalności ciepłowniczej 14 podmiotów lub znacznie tę działalność ograniczyło

² Działalność energetyczna dotycząca ciepła obejmuje: wytwarzanie ciepła, przesyłanie i dystrybucję oraz obrót ciepłem i na każdą z tych działalności jest odrębnie koncesjonowana jeżeli spełnia warunki Ustawy – prawo energetyczne. Obecnie jeżeli moc zamówiona nie przekracza 1 MW to z wyjątkiem obrotu ciepłem nie wymaga koncesjonowania.

(przestała podlegać koncesjonowaniu), a 4 podmioty otrzymały koncesje. W 2001 r. 15 podmiotom cofnięto koncesje lub stwierdzono ich wygaśnięcie, a 5 podmiotów koncesje otrzymało. W 2002 r. udzielono czterech koncesji i jedną promesę koncesji, a osiem cofnięto. Zmiany w wielkości i produkcji ciepła, które można obserwować na poziomie koncesjonowania produkcji ciepła nie są porównywalne, a zaprzestanie działalności przez jeden podmiot nie oznacza, że działalność ta będzie kontynuowana jako działalność koncesjonowana przez inny podmiot³.

Produkcja ciepła w wielu przypadkach, zwłaszcza gdy jest ona wytwarzana w systemach przemysłowych w niewielkim stopniu jest przeznaczana na zaopatrzenie rynku lokalnego, dlatego też zmiany zachodzące na tym rynku dobrze ilustruje wielkość i struktura sprzedaży ciepła. Według aktualnie obowiązujących taryf w 2002 r. dla ciepła wynosi ona w województwie dolnośląskim 23,7 PJ, a województwie opolskim 5,3 PJ. W krajowej sprzedaży ciepła udział tych dwóch województw stanowi około 9,1%. Choć w poszczególnych przedsiębiorstwach rejestrowano w latach 1999–2002 spadek sprzedaży ciepła, to udziały poszczególnych województw w produkcji krajowej nie uległy w tym okresie jakimś radykalnym zmianom, gdyż przyczyny spadku sprzedaży ciepła dotyczyły większości przedsiębiorstw ciepłowniczych. Nie zaszły też wyraźne zmiany w strukturze przestrzennej tej sprzedaży mimo zmian w koncesjonowaniu oraz rozszerzaniu lub zmniejszaniu działalności poszczególnych podmiotów. Na obraz przestrzennej struktury sprzedaży ciepła ma wpływ wielkość sprzedaży ciepła z elektrociepłowni zawodowych i przemysłowych, a wielkość ich sprzedaży ciepła w poszczególnych województwach jest dominująca.

W latach 1998–2002 zmiany wielkości sprzedaży ciepła były znaczące i różnokierunkowe. W trzech największych przedsiębiorstwach energetycznych Dolnego Śląska, tj. sprzedających ponad 1000 TJ ciepła rocznie, w latach 1998–2000 odnotowano spadki sprzedaży ciepła od 3% do 12,3%, ale w 2001 r. wzrosty sprzedaży wynosiły od 5,2% do 9,9% w odniesieniu do roku poprzedniego. W województwie opolskim dominujące przedsiębiorstwo odnotowało spadek sprzedaży w latach 1998–2000 o około 18%, ale w 2001 r. wzrost sprzedaży ciepła w stosunku do 2000 r. wyniósł 26,8%, a poziom tej sprzedaży był wyższy od zrealizowanej w 1998 r.

³ W wyniku przetargu może dojść do przejęcia źródeł ciepła przez różne podmioty, a tym samym do takiego ukształtowania ich wielkości, która nie będzie podlegała koncesjonowaniu. Art. 32 Ustawy – prawo energetyczne.

Według porównywalnych danych z 2001 r. w województwie dolnośląskim udział w rynku ciepła 27 podmiotów, których sprzedaż ciepła nie przekraczała 300 TJ rocznie wynosił 11,5%, natomiast udział 6 przedsiębiorstw sprzedających ponad 1000 TJ ciepła rocznie wynosił 74,5%. W województwie opolskim udział w rynku ciepła 12 podmiotów wynosił 22%, natomiast jedno przedsiębiorstwo osiągnęło sprzedaż przekraczającą 1000 TJ rocznie, co w przypadku tego województwa stanowiło ok. 58%⁴ udziału w rynku ciepła.

Wskazując na różnice w poziomie koncentracji sprzedaży ciepła w skali kraju i na obszarze województw dolnośląskiego i opolskiego należy podkreślić, że koncentrację tę na lokalnym rynku ciepła określa struktura majątku eksploatowanego przez przedsiębiorstwa ciepłownicze, jego potencjał i rozmieszczenie. W województwie dolnośląskim i opolskim funkcjonują podmioty, których udział w rynku ciepła tych województw jest dominujący, a których produkcja jest przestrzennie rozproszona – realizują one swoje zadania koncesyjne w oparciu o źródła ciepła zlokalizowane na obszarze wielu miast i powiatów oraz za pomocą odrębnych sieci ciepłowniczych. Taka rozproszona struktura majątkowa, często niebędąca własnością przedsiębiorstwa (np. będąca własnością gminy), może tworzyć w przyszłości bazę dla działalności innych przedsiębiorstw. Na przykład w województwie opolskim, w największym przedsiębiorstwie ciepłowniczym, sprzedaż ciepła ze źródła centralnego stanowi około 56% sprzedaży ogółem, a ze źródeł rozproszonych zlokalizowanych w odrębnych miejscowościach 44%, w tym udział rozproszonych źródeł lokalnych o mocy zamówionej nie przekraczającej 1 MW stanowi w sprzedaży ciepła ogółem około 15%. Oczywiście działalność ciepłownicza prowadzona w oparciu o źródła lokalne najbardziej poddawać się będzie wpływom mechanizmów rynkowych, z uwagi na ich organizacyjną elastyczność i względnie niską wartość wyodrębnionego majątku. W tym „wychodzeniu” ze struktur dużych przedsiębiorstw ciepłowniczych ma też udział konsument ciepła nie będący odbiorcą, który nie godzi się na wysokie wzrosty opłat za ciepło, domaga się racjonalnych zachowań od zarządcy obiektów, również w zakresie wyboru źródeł zaopatrzenia w ciepło. Konsument ciepła stał się „wrażliwy” na przejawy konkurencji po stronie wytwórcy czy dystrybutora ciepła i poprzez organy go reprezentujące⁵ opowiada się za zmianą dostawcy ciepła co często prowadzi do modernizacji istniejących źródeł ciepła lub budowy nowych opartych na paliwie gazowym lub olejowym.

⁴ Por. J. Bodaych-Wasilewska, W. Cherubin, *Trzeci rok zatwierdzania taryf dla ciepła*, „Biuletyn Urzędu Regulacji Energetyki” 2002, nr 2, s. 25.

⁵ Na przykład Radę Mieszkańców w spółdzielni mieszkaniowej.

Odmienny jest przykład koncentracji sprzedaży ciepła w województwie dolnośląskim, gdyż nie jest ona oparta jedynie na systemach ciepłowniczych rozproszonych, zlokalizowanych na obszarze województwa będącego siedzibą przedsiębiorstwa, ale także zlokalizowanych na obszarze innych województw. Występuje między tymi systemami duże zróżnicowanie potencjału ciepłowniczego od 1,26 MW do 35,85 MW mocy zainstalowanej. W tym przypadku jeden podmiot prowadzi działalność związaną zarówno z wytwarzaniem, jak i przesyłaniem i dystrybucją ciepła. We Wrocławiu natomiast jest przykład rozdzielania działalności ciepłowniczych, tj. wytwarzania ciepła oraz jego przesyłania i dystrybucji, ale stopień koncentracji sprzedaży jest bardzo wysoki, gdyż ok. 97% sprzedawanego ciepła przez przedsiębiorstwo przesyłowo-dystrybucyjne pochodzi od jednego wytwórcy, a jego udział w lokalnym rynku ciepła stanowił 39,6% w 2001 r.

W latach 1998–2002 nie nastąpiło wyraźne zmniejszenie podmiotowej koncentracji sprzedaży ciepła poprzez podział przedsiębiorstw, czy też na bazie istniejących przedsiębiorstw powstanie nowych podmiotów. Obecne przedsiębiorstwa, których udział w lokalnym rynku ciepła jest dominujący, ukształtowały swoją pozycję na lokalnym rynku ciepła jeszcze przed wejściem w życie Ustawy – prawo energetyczne i później, a zwłaszcza po 2000 r. tę pozycję utrwaliły, o czym świadczy wzrost ich sprzedaży ciepła. Zmiany organizacyjne na rynku ciepła polegają na przejęciu (zakupie źródeł i sieci ciepłowniczych) majątku od innych przedsiębiorstw, co na ogół prowadzi do wzmocnienia już ukształtowanej koncentracji sprzedaży ciepła. Na przykład przejęcie w 2000 r. działalności ciepłowniczey od dwóch koncesjonariuszy w Jaworze (Cukrowni i Kuźni) przez inne przedsiębiorstwo energetyczne na Dolnym Śląsku.

Z uwagi na fakt, że w znacznej części lokalny rynek ciepła wciąż jest zaopatrywany przez podmioty, dla których działalność ciepłownicza nie stanowi działalności podstawowej np. huty, zakłady papiernicze, cukrownie itp., należy się spodziewać, że w wyniku restrukturyzacji tych podmiotów ich majątek (kotły, sieci), zostanie przejęty przez wyspecjalizowane firmy ciepłownicze (również z obcym kapitałem) lub na bazie tego majątku powstaną nowe firmy, które działalność tę będą prowadziły.

Na Dolnym Śląsku i w województwie opolskim nie nastąpił w omawianym okresie wyraźny wzrost sprzedaży ciepła z kogeneracji, czyli ciepła wytwarzanego w skojarzeniu z wytwarzaniem energii elektrycznej. Po zmianie przepisów prawa, preferujących rozwój systemów kogeneracji⁶ spodziewano

⁶ Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 15.12.2000 r. Dz. U. Nr 122, z 31 grudnia 2000 r.

się dynamicznego rozwoju tych systemów i ich wpływu na przekształcenia i rozwój lokalnego rynku ciepła. Jednak preferencje prawne wykorzystują elektrociepłownie już istniejące do utrwalenia swojej pozycji na lokalnym rynku ciepła, natomiast nie obserwuje się rozwoju tzw. kogeneracji rozproszonej. Dwa spektakularne przykłady oddanych do użytku źródeł ciepła (po jednym w województwie opolskim i w województwie dolnośląskim), w których wytwarza się ciepło i energię elektryczną w skojarzeniu, na bazie paliwa gazowego, nie wpłynęły na zwiększenie zakresu lokalnego rynku ciepła. Inwestycje te zostały zrealizowane przez przedsiębiorstwa o dominującej pozycji na lokalnym rynku ciepła i dla odbiorców dotychczas przez nie zaopatrywanych. W jednym i drugim przypadku zmniejszono jedynie udział paliwa stałego zużywanego do produkcji ciepła.

Zachodzące zmiany na lokalnym rynku ciepła, które prowadzą do wzmocnienia koncentracji sprzedaży ciepła poprzez zmniejszenie liczby podmiotów prowadzących działalność ciepłowniczą ograniczają warunki konkurencyjności na lokalnym rynku ciepła, nawet jeżeli koncentracja jest argumentem budowania ich siły ekonomicznej i skutecznego opierania się konkurencji zewnętrznej⁷.

Innym kryterium oceny zmian zachodzących na rynku ciepła jest skala i struktura jego sprzedaży według zużywanego paliwa na jego wyprodukowanie. Na Dolnym Śląsku i w województwie opolskim, podobnie jak w całym kraju, ciepło pochodzi głównie ze źródeł opalanych miałem węgla kamiennego, węglem brunatnym, koksem i węglem grubym. Udział ciepła sprzedawanego do wytworzenia którego używane jest paliwo stałe wynosi w krajowej sprzedaży ciepła ok. 94%, natomiast ciepło z miału węglowego stanowi ok. 90%. Udział ciepła pochodzącego ze spalania gazu w wielkości ciepła sprzedawanego ogółem stanowi 3,3%, a ze spalania oleju opałowego 1,8%. Ciepło wytwarzane przy wykorzystaniu innych paliw stałych stanowi 1,3% i jest to ciepło pochodzące ze spalania zarówno paliwa ekologicznego takiego jak: słoma, zrębki drewna, jak i z gazu zaazotowanego. Udział sprzedaży ciepła pochodzącego ze spalania paliw stałych na Dolnym Śląsku wynosi 92,7%, w tym z węgla brunatnego 2,8%, a w województwie opolskim 91,5%. Natomiast udział ciepła pochodzącego ze spalania gazu wynosi odpowiednio 4,1% i 5,4%. Ciepło wytwarzane jest często w przemysłowych systemach ciepłowniczych na potrzeby technologiczne zakładów, które są wielokrotnie wyższe niż sprzedaż zewnętrzna. Dlatego struktura ciepła w zależności od paliwa zużytego na jego wytwarzanie jest nieco inna. Strukturę tę według danych z 2001 r. przedstawiono w tab. 1.

⁷ Kapitał obcy poprzez zakup papierów wartościowych emitowanych przez przedsiębiorstwa energetyczne może również osłabiać konkurencję na lokalnym rynku ciepła.

Tabela 1

Struktura ciepła w 2001 r.

Obszar	Jednostki	Ciepło uzyskiwane		
		z paliw stałych	z olejów opałowych	z paliw gazowych
Polska	MW	61,6	14,6	23,8
	GJ	88,5	6,5	5,0
Województwo dolnośląskie	MW	72,1	20,3	7,6
	GJ	88,8	3,9	7,3
Województwo opolskie	MW	75,0	21,3	3,7
	GJ	92,0	3,6	4,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Informacje i opracowania statystyczne. Infrastruktura komunalna w 2001 r.*, GUS, Warszawa 2002, s. 51–56.

W zestawieniu tym szczególną uwagę zwraca wysoki udział mocy za-instalowanych w kotłach wytwarzających ciepło z olejów opałowych, a jednocześnie niski udział ciepła wytwarzanego w tych kotłach. Może to być spowodowane wzrostem cen tego paliwa, zwłaszcza w latach 1999 i 2000⁸, oraz spadkiem zapotrzebowania na ciepło z tych źródeł.

W świetle polityki energetycznej państwa i jej założeń do 2020 r.⁹ przedstawiona struktura ciepła według zużywanych do jego produkcji paliw pozwala zauważyć, że w najbliższej przyszłości lokalne rynki ciepła powinny ulegać daleko idącym przekształceniom związanym z przechodzeniem na paliwa ekologiczne, co pozwoli na znaczną redukcję zanieczyszczeń, w tym dwutlenku siarki i popiołów. Już obecnie kierunki tych zmian można zaobserwować we wnioskach o zmiany w koncesjach, które głównie dotyczą likwidacji małych lokalnych źródeł ciepła opartych na paliwach stałych i instalowaniu w to miejsce kotłów gazowych lub olejowych. Rozproszona przestrzennie struktura produkcji przedsiębiorstw ciepłowniczych raczej będzie sprzyjać tej modernizacji, a o jej kierunkach zdecydują ceny paliw ekologicznych jak też koncepcje rozwojowe przedsiębiorstw ciepłowniczych. Chociaż w najbliższych latach, głównym dostawcą ciepła pozostaną elektrociepłownie zawodowe, a te w większości oparte są na paliwie stałym, to na zmiany w strukturze ciepła zarówno wytwarzanego, jak i sprzedawanego wpłyną przekształcenia i modernizacje lokalnych źródeł ciepła oraz źródeł ciepła należących do elektrociepłowni i ciepłowni przemysłowych, a o dynamice

⁸ Wzrost kosztów paliwa z tytułu wzrostu cen oleju wyniósł w tym okresie ok. 40%.

⁹ Ocena realizacji i korekta Założeń polityki energetycznej Polski do 2020 r. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 10.04.2002 r.

tych zmian zdecydują ceny paliw zwłaszcza gazu i oleju, koszty modernizacji i przekształcenia własnościowe.

3. WYBRANE CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE ZAPOTRZEBOWANIE NA PRODUKCJĘ CIEPŁA

Typologia czynników wpływających na zapotrzebowanie na ciepło jest dość trudna, gdyż są to zarówno czynniki stymulujące to zapotrzebowanie, jak i czynniki zmniejszające te potrzeby. Wśród czynników które miały wyraźny wpływ na ukształtowanie zapotrzebowania na produkcję ciepła w latach 90. i na początku lat 2000 wymienić należy:

1. **Restrukturyzację gospodarki** – jakkolwiek największe zmiany w wielkości i strukturze produkcji i sprzedaży ciepła zaszły w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych, gdyż jak się ocenia z powodu spadku zapotrzebowania na ciepło ze strony przemysłu, spadek jego sprzedaży w kraju w tym okresie wyniósł około 65%¹⁰, a odbiorców pozostałych, z wyłączeniem gospodarstw domowych, około 42%. Najniższy spadek zapotrzebowania na ciepło odnotowano ze strony gospodarstw domowych tj. około 9%. Po 1995 r. sytuacja zmniejszania zapotrzebowania na ciepło związana z restrukturyzacją gospodarki w skali kraju wciąż występuje i jego konsekwencje nadal rzutują na sytuację ekonomiczną przedsiębiorstw ciepłowniczych lub przedsiębiorstw przemysłowych zaopatrujących w ciepło nie tylko przemysł, ale także odbiorców w gospodarstwach domowych, ale zjawisko to nie ma charakteru masowego i na lokalnym rynku ciepła „symptomy” przyszłej utraty odbiorców ciepła są widoczne z wyprzedzeniem nawet kilku lat. Dostawca – sprzedawca ciepła, może więc nie tylko biernie oczekiwać na moment rzeczywistej utraty odbiorcy, ale może przygotować się do nowej sytuacji lub podjąć działania mogące złagodzić skutki nowej sytuacji. Przestrzennie według województw lub w odniesieniu do poszczególnych przedsiębiorstw ciepłowniczych spadki zapotrzebowania na ciepło ze strony przemysłu mogą okresowo występować z różnym nasileniem, i ze zróżnicowaną dolegliwością dla lokalnej społeczności. I chociaż po 1999 r. występują przypadki na Dolnym Śląsku i w województwie opolskim wzrostu sprzedaży ciepła w niektórych przedsiębiorstwach czy stabilizacji to częściej jednak odnotowuje się spadek jego sprzedaży choć nie zawsze jest on drastyczny i wynikający z utraty odbiorców ciepła. W województwie dolnośląskim na przykład miały miejsce w latach

¹⁰ Por. W. Kamrat, *Strategia rozwoju przedsiębiorstw ciepłowniczych w warunkach konkurencji*, „Ciepłownictwo, Ogrzewnictwo, Wentylacja” 2001, nr 10.

2000–2001 cztery przypadki spadku zapotrzebowania na ciepło przekraczające 30% sprzedaży w tych przedsiębiorstwach w porównaniu do 1999 r.

Drastyczne zmniejszenie zapotrzebowania na ciepło powoduje wzrost rezerw mocy zainstalowanych oraz, w przypadku sprzedaży ciepła poprzez sieci przesyłowe, często wzrost strat ciepła. Likwidacja skutków zmniejszenia zapotrzebowania na ciepło najczęściej wymaga modernizacji źródeł ciepła i wymiany sieci ciepłowniczych, a to wiąże się ze wzrostem kosztów funkcjonowania tych przedsiębiorstw, i co za tym idzie, ze wzrostem opłat za ciepło;

2. Niski poziom rozwoju budownictwa mieszkaniowego i jego modernizacji

– w Polsce w 2000 r. oddano do użytku o 46 426 mieszkań mniej niż w 1990 r., tj. 65,4% mieszkań oddanych dziesięć lat wcześniej. Szczególnie dotkliwie spadła dynamika oddawanych mieszkań w formach budownictwa zwartej będącego w zarządkach spółdzielni mieszkaniowych. Liczba mieszkań oddanych do użytku w budownictwie spółdzielczym stanowiła w 2000 r. 35,7% mieszkań w roku 1990.

Miejskie systemy ciepłownicze dysponują znacznymi rezerwami mocy zainstalowanej i wielu przypadkach wzrost budownictwa mieszkaniowego mógłby wpłynąć na wzrost wykorzystania tego potencjału. Podobnie jeśli chodzi o wykorzystanie istniejących sieci ciepłowniczych.

Ożywienie w budownictwie mieszkaniowym, jakie odnotowano po 1995 r. nie osiągnęło jego poziomu z 1990 r. jeszcze w 2001 r. Ogółem liczba oddawanych mieszkań do użytku wynosi 22,5 mieszkania na 1000 mieszkańców, co nie poprawia komfortu zamieszkiwania w odniesieniu do sytuacji w innych krajach europejskich. Stopniowy wzrost budownictwa mieszkaniowego po 1995 r., w odniesieniu do pierwszej połowy lat 90., nie ma znaczącego wpływu na wzrost sprzedaży ciepła, gdyż zmienia się znacznie struktura tego budownictwa. Obecnie wysoką dynamiką charakteryzuje budownictwo indywidualne, natomiast budownictwo spółdzielcze, komunalne i zakładowe, które dominowało wśród odbiorców ciepła sieciowego również po 1995 r. odnotowuje spadek liczby oddawanych mieszkań.

W województwach dolnośląskim i opolskim również ma miejsce szybszy wzrost liczby oddawanych mieszkań w budownictwie indywidualnym, niż w budownictwie wielorodzinnym. Ta zmiana struktury budownictwa mieszkaniowego, przy znacznym spadku jego poziomu i dynamiki będzie miała wpływ na przekształcenia w strukturze ciepłownictwa. Niewykorzystany potencjał ciepłowni miejskich do ogrzewania budynków, przystosowany raczej do sprzedaży ciepła poprzez sieć ciepłowniczą, nie da się wykorzystać w dostarczaniu ciepła do zabudowy rozproszonej. Szansą niwelowania skutków spadku zapotrzebowania na ciepło z dużych miejskich systemów ciepłowniczych, a jednocześnie działaniem proekologicznym byłaby moder-

nizacja zasobów mieszkaniowych, nie wyposażonych dotychczas w centralne ogrzewanie, a zlokalizowanych w pobliżu przebiegu sieci ciepłowniczych.

Udział mieszkań wyposażonych w centralne ogrzewanie w miastach polskich stanowi 79,6% ogółu mieszkań, a na wsi zaledwie 52,2%. W województwie dolnośląskim wskaźniki te kształtują się odpowiednio: 72,5% i 56,2%, a w województwie opolskim 78,3% i 71,0%¹¹. Poziom wyposażenia w centralne ogrzewanie jest zróżnicowany i jest on znacznie niższy w zasobach komunalnych niż w zasobach spółdzielczych. Średnio rocznie poprawia się w województwie np. dolnośląskim o 0,5%¹². Zasoby komunalne w województwie dolnośląskim stanowią około 26% ogółem zasobów mieszkaniowych, a ich słabe wyposażenie w centralne ogrzewanie, zaledwie około 23% w miastach, może być sposobem na zagospodarowanie posiadanych rezerw mocy cieplnej, jak też na wyraźną poprawę ochrony środowiska poprzez znaczną eliminację tzw. niskiej emisji ciepła. Dotychczasowe tempo modernizacji zasobów komunalnych, zwłaszcza na Dolnym Śląsku wskazuje, że jest ono niemrawe i nie wzbudza zainteresowania ciepłowniczych przedsiębiorstw sieciowych. Na przykład w 1999 r. zmodernizowano w województwie dolnośląskim zaledwie 564 mieszkania komunalne, co stanowiło 0,3% potrzeb. Likwidacja „niskiej emisji” przy obecnym tempie realizacji nastąpiłaby za około 300 lat w zasobach komunalnych i za 10 lat w zasobach spółdzielni mieszkaniowych.

Brak zainteresowania ciepłowniczych przedsiębiorstw sieciowych modernizacją zaopatrzenia w ciepło zasobów komunalnych wynika zapewne z braku ich dostępu do źródeł finansowania tej modernizacji, czy też złego stanu technicznego tych zasobów co wymagałoby jednoczesnego przeprowadzania kompleksowej modernizacji budynku, a nie tylko zaopatrzenia w ciepło. Skala potrzeb wynikająca z konieczności poprawy zaopatrzenia w ciepło mieszkań komunalnych, a także będących w gestii wspólnot mieszkaniowych, jest olbrzymia i powinna znaleźć się w polu zainteresowania nie tylko przedsiębiorstw ciepłowniczych, ale także lokalnych samorządów. Przyczyny braku zainteresowania tym potencjalnym źródłem poprawy kondycji ekonomicznej przedsiębiorstw ciepłowniczych – wzrost liczby odbiorców oznacza przecież większą sprzedaż ciepła – powinny być zidentyfikowane i uwzględnione przy opracowywaniu planów zaopatrzenia w ciepło, jak i w planach rozwoju przedsiębiorstw ciepłowniczych. Na uwagę zasługuje także, w kontekście zarówno modernizacji zaopatrzenia w ciepło zasobów komunalnych, jak i tworzenia się lokalnych rynków ciepła, że wchodzące na rynek polski przedsiębiorstwa z obcym kapitałem, często funkcjonujące

¹¹ *Gospodarka mieszkaniowa w 1998 r.*, GUS, Warszawa 1999 r., s. 69.

¹² *Rocznik statystyczny województw 2001*, GUS, Warszawa 2002, s. 131 i 138.

w tzw. systemie ESCO¹³, również „omijają” zasoby komunalne dotychczas nie wyposażone w centralne ogrzewanie. Ich zainteresowanie najczęściej jest skierowane na przejęcie odbiorców ciepła od innych przedsiębiorstw, a wynik tej konkurencji często jest patologiczny, prowadzi bowiem do wzrostu opłat za ciepło, w przypadku dotychczasowego dostawcy z powodu wzrostu rezerw niewykorzystanej mocy zainstalowanej, a w przypadku nowego dostawcy z powodu wysokich kosztów modernizacji i zmiany paliwa.

3. **Inne czynniki** – najczęściej wymieniane w literaturze z zakresu problematyki ciepłowniczej to zarówno te niezależne od procesu regulacji, jak ocieplanie się klimatu, jak i te na ujawnienie których w znacznej mierze wpłynęły regulacje prawne wprowadzane po 1997 r. Chodzi głównie o zmiany w strukturze opłat za ciepło, w których oprócz opłat zmiennych wprowadzono obowiązkowe opłaty stałe i określono ich udział w opłatach ogółem, a także zawarty w koncesjach obowiązek opomiarowania sprzedaży ciepła, modernizacji węzłów cieplnych, wprowadzania automatyki pogodowej. Wymogi Ustawy – prawo energetyczne, jak też tzw. ustawa termoizolacyjna, i różnego rodzaju ulgi podatkowe z tytułu remontów mieszkań w ustawie o podatkach od osób fizycznych spowodowały zainteresowanie ilością kupowanego ciepła i wywołały zachowania oszczędnościowe u odbiorców ciepła i konsumentów niebędących odbiorcami. Ale nie można traktować wszystkich wymienionych tu czynników jednostronnie twierdząc, że miały one wpływ jedynie na spadek sprzedaży ciepła, lecz raczej na racjonalizację gospodarki ciepłem. Termoizolacja budynków oznacza bowiem niższe opłaty za ciepło, czym zainteresowany jest odbiorca ciepła, natomiast oznacza to spadek dochodów ze sprzedaży tego ciepła, co martwi dostawcę ciepła. Ten konflikt interesów, ma jednak wymiar szerszy, związany zarówno z „efektem cieplarnianym”, jak i ograniczonym dostępem do paliw i w tym kontekście również przez dostawcę ciepła *powinna być oceniona* pozytywnie. Spadek zapotrzebowania na ciepło z tytułu działań termoizolacyjnych w przyszłości nie będzie uciążliwy dla przedsiębiorstw ciepłowniczych, bardziej jest i będzie, kłopotliwa utrata odbiorców niezależnie czy zrezygnują oni z zaopatrzenia w ciepło zmieniając dostawcę czy też zaprzestaną kupowania ciepła w następstwie bankructwa. W latach 1998–2002 wszystkie te przypadki obserwowano na Dolnym Śląsku i w województwie opolskim. Nie były one powszechne i zdecydowanie częściej miała miejsce zmiana dostawcy ciepła, która również w przypadku przedsiębiorstw ciepłowniczych o sprzedaży ciepła poniżej 300 TJ rocznie była dotkliwa i prawie zawsze oznaczała pogorszenie kondycji ekonomicznej przedsiębiorstwa, a dla pozostałych odbiorców ciepła na ogół wzrost opłat za ciepło. Sytuacje takie szczególnie rzutują na przyszłość przedsiębiorstwa, jeżeli nie ma możliwości pozyskania nowych odbiorców,

¹³ Energy saving company lub energy service company.

a dostosowanie majątku do zmniejszającego się zapotrzebowania na ciepło wymaga kosztownych inwestycji.

Regulacje prawne dotyczące cen i stawek opłat za ciepło¹⁴ spowodowały weryfikację przez odbiorców ciepła wielkości mocy zamówionej w umowach na sprzedaż ciepła, gdyż po wprowadzeniu nowych przepisów, wielkość ta ma wpływ na wysokość ponoszonych opłat. Ta weryfikacja, mająca często charakter porządkowy, nie miała wpływu na zmniejszenie zapotrzebowania na ciepło, ale zmniejszenie mocy zamówionej, mimo swego uzasadnienia, mogło okresowo obniżyć przychody przedsiębiorstwa ciepłowniczego. Ponadto, w wyniku tych weryfikacji dochodziło także do ujawniania rezerw tkwiących w majątku ciepłowniczym, co też wpływało na zmiany w strategiach rozwojowych tych przedsiębiorstw. Miały miejsce także przypadki z jednej strony nadużywania prawa do zmiany mocy zamówionej najczęściej przez jej zmniejszenie do poziomu nie gwarantującego dostaw ciepła na zadowalającym poziomie, jak też z drugiej strony utrudnianie przez dostawcę ciepła skorzystania z tego prawa przez odbiorcę nawet w przypadkach uzasadnionych. Praktyki takie, jakkolwiek marginalne, świadczyły o „niedojrzałości” podmiotów do funkcjonowania w warunkach rynkowych i braku lojalności we wzajemnych rozliczeniach. Zarówno odbiorcy ciepła, jak i dostawcy powinni zabezpieczyć się przed stosowaniem takich praktyk w umowach.

4. ZAKRES PRZEKSZTAŁCEN LOKALNEGO RYNKU CIEPŁA

Zasygnalizowane w tym artykule kierunki przekształceń na lokalnym rynku ciepła, na przykładzie województw dolnośląskiego i opolskiego, mogą wydawać się niewielkie, struktura bowiem sprzedaży ciepła, podobnie zresztą jak i produkcja, wskazują na wysoką koncentrację majątku ciepłowniczego jaką dysponuje zaledwie kilka przedsiębiorstw ciepłowniczych produkujących i sprzedających ponad 1000 TJ ciepła rocznie, co zapewnia im dominującą pozycję na tym rynku. Zmiany własnościowe jakie miały miejsce i jakie będą zachodzić na tym rynku z uwagi na koncentrację majątku i jego szczególnie charakter nie zmienią tej monopolistycznej pozycji przedsiębiorstw ciepłowniczych i sieciowych wobec odbiorców ciepła. Relacje między dostawcą a odbiorcą ciepła kształtować będą się na podstawie umów zawartych na sprzedaż i dostawę ciepła oraz taryf zatwierdzanych

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 6 października 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad kształtowania i kalkulacji taryf oraz zasad rozliczeń w obrocie ciepłem, w tym rozliczeń z indywidualnymi odbiorcami w lokalach, Dz. U. z 28.10.1998 r. (zmienione w 2000 r.).

przez Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki. Zagwarantowana Ustawą – prawo energetyczne, zasada TPA¹⁵ w odniesieniu do przedsiębiorstw ciepłowniczych, również z uwagi na specyficzne uwarunkowania techniczne nie stwarza możliwości swobodnego wyboru dostawcy ciepła, a tym samym wzrostu konkurencji wśród wytwórców ciepła na lokalnym rynku ciepła. Ponadto, co nie jest bez znaczenia, na wzrost oferty przedsiębiorstw wytwórczych mają ceny usług przesyłowych, które tę ofertę osłabiają. Wysokie ceny usług przesyłowych sprawiają bowiem, że proponowana cena ciepła nie jest na tyle atrakcyjna dla odbiorcy, aby był on zainteresowany zmianą dostawcy ciepła.

Zakres konkurencyjności rynku lokalnego określać będzie zatem ta część majątku, która jest rozproszona, lub która może w dalszym ciągu ulegać podziałowi bez dodatkowych lub dużych inwestycji. Łatwiejszy dostęp do wyboru innego dostawcy będą mieli ci odbiorcy ciepła, którzy otrzymują ciepło wytwarzane w źródłach lub przesyłane siecią nie będącymi własnością dostawcy. Zmiana dostawcy ciepła wydaje się wówczas prostsza, nie wymaga bowiem dodatkowych nakładów inwestycyjnych. W tym przypadku także umowa zawarta pomiędzy uczestnikami rynku ciepła powinna ukształtować ich wzajemne stosunki i zagwarantować stabilność dostaw, zadowalający standard usług, a także zapewnić poczucie lojalności stron we wzajemnych rozliczeniach.

Oslabienie koncentracji sprzedaży ciepła i stwarzanie warunków do rozwoju konkurencyjności po stronie podaży ciepła, przy obecnym poziomie budownictwa mieszkaniowego i jego strukturze, jest możliwe poprzez rozszerzenie sprzedaży ciepła w komunalnych zasobach mieszkaniowych. Obecnie wchodzenie na rynek ciepłowniczy nowych dostawców oznacza podział tego rynku. Zmiana jedynie właściciela części majątku ciepłowniczego i przejęcie świadczenia usług ciepłowniczych tym samym odbiorcom ciepła nie przyczynia się do rozwoju lokalnego rynku ciepła, a w przypadkach kontynuowania dostaw ciepła bez dokonania modernizacji majątku, nie ulega poprawie również kondycja środowiska naturalnego.

W strukturze zaopatrzenia w ciepło według zużywanego na jego wytworzenie paliwa i w kontekście założeń polityki energetycznej państwa będzie zmniejszał się udział paliw stałych w produkcji i sprzedaży ciepła. Na podstawie dotychczasowego kierunku zmian tej struktury można przypuszczać, że, podobnie jak w przypadku zmian własności majątku ciepłowniczego, zmniejszenie udziału paliw stałych w większym stopniu dotyczyć będzie

¹⁵ Szerzej na ten temat W. Cherubin, *Możliwości i ograniczenia stosowania usług przesyłowych w miejskich systemach ciepłowniczych*, Materiał niepublikowany, przedstawiony w ramach Warsztatów Regulatora, organizowanych cyklicznie dla pracowników URE.

systemów ciepłowniczych, których sprzedaż ciepła nie przekracza 300 TJ rocznie. W przypadku województwa dolnośląskiego zakres zmian może objąć 10% obecnej wielkości sprzedaży ciepła, a w przypadku województwa opolskiego nawet około 18%¹⁶. W dużym stopniu zakres zmian w strukturze ciepła uzyskiwanego z paliw ekologicznych zależy od zdynamizowania modernizacji obiektów komunalnych nie wyposażonych dotychczas w centralne ogrzewanie. Włączenie tych obiektów do nowoczesnych systemów grzewczych nie tylko poprawiłoby strukturę sprzedaży ciepła według rodzaju paliwa, ale także znacznie zmniejszyłoby tzw. niską emisję. Jednak z uwagi na dominujący udział w rynku ciepła Dolnego Śląska i województwa opolskiego dużych elektrociepłowni zawodowych oraz ciepłowni opartych na paliwie stałym, dominujące w strukturze tego rynku pozostanie, do 2010 r., ciepło otrzymywane z paliw stałych.

5. PODSUMOWANIE

W artykule przedstawiono poprzez zmiany w koncesjach na ciepło oraz strukturę produkcji i sprzedaży ciepła obraz lokalnego rynku ciepła wskazując na czynniki, które ten obraz ukształtowały i go utrwalają. Określono również na bazie tej struktury, możliwy wzrost stopnia konkurencyjności tego rynku, której nie sprzyja obecna struktura podmiotowa przedsiębiorstw ciepłowniczych. Z uwagi bowiem na strukturę majątku ciepłowniczego zmniejszenie stopnia koncentracji produkcji i sprzedaży ciepła, będzie w większym stopniu dotyczyło podmiotów, które prowadzą działalność ciepłowniczą na małą skalę lub przestrzennie jest ten majątek rozproszony.

W podobnym zakresie dynamiczniej niż w dużych przedsiębiorstwach będzie rozwijała się modernizacja źródeł ciepła, zwłaszcza w odniesieniu do źródeł lokalnych, które będą odchodzić od przetwarzania paliw stałych. Wskazano także, że wobec wielu czynników, które spowodowały spadek dynamiki zapotrzebowania na ciepło, na rozwój lokalnego rynku ciepła może bardziej skuteczne niż dotychczas wpłynąć wyposażanie obiektów komunalnych w centralne ogrzewanie.

¹⁶ Udział przedsiębiorstw o tym poziomie sprzedaży w lokalnym rynku ciepła jest większy, ale też w tej grupie przedsiębiorstw znaczny udział sprzedawanego ciepła pochodzi z przetworzenia oleju i gazu.

Jadwiga Gogolewska

**ASSESSMENT OF CHANGES OCCURRING IN THE LOCAL MARKET OF HEATING
IN THE YEARS 1998-2002 – EXAMPLE OF THE LOWER SILESIA REGION
AND THE OPOLE REGION**

The author presents a picture of the local market of heating through changes in heating licences and in structure of heat production and sales pointing to these factors which have shaped this picture and consolidate it. The structure of heat production and sales was a basis for the author in determining a possible growth of competitiveness in this market, which is hampered by the present composition of heat engineering companies. Taking into account the structure of their assets it will be possible to diminish the degree of heat production and sales in companies characterised by small scale heat production or with spatially dispersed assets.

Heat sources will be modernised more dynamically – especially in local heat engineering companies abandoning solid fuels – than in large companies. It is also pointed out that due to many factors, which reduced dynamics of demand for heat, development of the local heat market can lead to equipping communal facilities with central heating more effectively than it was the case earlier.

